

1. BÖLÜM: KELİME

Ø. Giriş: Kelime, dil dizgesinin en önemli ögesidir. Doğan Aksan'ın da belirttiği gibi; "Dilin zihinle ilgili yönünü (ve ilişkisini) aydınlatılabilmek, anlam olaylarının derinliğine inebilmek, günümüzdeki çalışmaların vardığı sonuçları değerlendirerek bu açıdan dilimize eğilmek için, her şeyden önce dilin temel ögesi olan kelime konusunun aydınlatılması gereklidir"¹.

Eski çağlardan beri dil incelemeleri en çok kelime üzerine yapılmış, kelime denilen dil birimi ses, yapı, anlam ve köken bakımından birçok bilim adamı ve düşünür tarafından ele alınmıştır. Şimdi kısaca, kelime ile ilgili başlıca görüşleri zaman sırasına (kronoloji) göre aktaralım: Hintli dil bilgini Yaska'nın (İÖ V. yüz yıl) "kelime ile ad olduğu şey arasında bir ilişki, özellikle varlıkların niteliklerine uygun bir bağ bulunup bulunmadığı" konusundaki düşünceleri ilgi çekicidir². Düşünce tarihinde dili bilgi değeri bakımından sistematik bir şekilde ilk inceleyen düşünür olan Plâton (İÖ 427-347), *Kratylos Diyalogu*'nda, "adların doğruluğu" sorunu ile "dilnin nesnelere özüne anahtar olduğu" görüşünü incelemiştir. Plâton'a göre, "Bir sözcük nesne ile o şekilde bağlıdır ki, nesneyi düşündürür ve onu düşünceyle temsil eder. Kavramların özünde nesnelere gerçekliği kavranabilir"³. Plâton'un en parlak öğrencisi olan *Aristoteles* (İÖ 384-322), *De Interpretatione*'sinin başında kelimeleri "zihindeki izlenimlerin simgeleri olarak" nitelendirmektedir. Aristo'ya göre; bir adın sağlamlılığının kaynağı uzlaşmadır. Aristo'ya göre; "birleştirilmemiş her bir sözcük ya da ifade on ulamdan birine girer"⁴. *Thomas Hobbes*'a (1588-1679) göre; "Sözcükler nesnelere değil, kavramların göstergesidir. Her gerçek dilde anlatım bulur. İletişim de bir fikrin bir kişinin zihninden bir başka kişinin zihnine aktarılmasıdır. Doğruluk nesnelere değil, yalnız ve yalnız sözcüklerde ve bu sözcüklerin kullanılmasındadır. Nesnelere tek tek gerçek varlıklardır, bunlardan bize somut olan tek tek duyular gelir ama ne tek nesne ne de tek duyum bilginin konusu olabilir. Çünkü, her bilme özel olanın tarihsel bilgisinden çok, genel olanın zorunlu bilgisini, felsefi bilgiyi ister. Bunun için en iyi organ da sözcükten başkası

¹ Doğan Aksan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle)*, Ankara Üniv. DTCF Yay.: 217, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara, 1971, s. 17

² Yaska, etimoloji konusu üzerinde dururken şöyle demektedir: "Sanskritçe'deki birkaç kelimedenden, bu arada *trna* 'ot, diken' kelimesinden yararlanarak bu soruna değinen bilgine göre *trd* 'delmek, yarmak' fiilinden türeyen bu kelime nasıl, dikenin delici, yarıcı olma niteliği dolayısıyla bu fiilden türetilmiş ve dikene ad olmuşsa, aynı özelliği gösteren başka şeyler de (örneğin iğne, mızrak gibi) *trna* ya da buna benzer birer ad taşımalıydı. Durum böyle olmadığına göre kelimeyle varlıklar arasında, varlıkların niteliklerine uygun bir bağ, bir ses ilişkisi bulunamazdı" (bk. Doğan Aksan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle)*, Ankara Üniv. DTCF Yay.: 217, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara, 1971, s. 21-22:

³ Bedia Akarsu, a.g.e., s. 29-30

⁴ Aristoteles'in on ulamı bu günkü sözcük türlerine denk düşmemektedir. Bu 10 ulam şunlardır: "Nedir (ya da Töz), ne büyüklüktedir (yani Nicelik), ne tür bir şeydir (yani Nitelik), neyle ilgilidir (ya da İlişki), nerededir (yani Yer), ne zaman (ya da Zaman), hangi tavidir (Hâl, Konum), ne koşullardadır (Durum, şart), ne kadar etkin, ne yapıyor (ya da Eylem), ne kadar edilgen, neye katlanıyor (Etki)" (Categories IV) (bk. Roy Harris, Tablot J. Taylor, (çev.: Eser E. Taylan-Cem Taylan) *Dilbilimi Düşününde Dönüm Noktaları*, TDK Yay., Ankara Üniv. Basımevi, Ankara, 2002, s. 20-22).

olamaz"⁵. *John Locke* (1632-1704) sözcüklerin "ide"lerle olan bağlantısını araştırmıştır. Locke'a göre; "Sözcüklerde hiçbir zaman nesnelere değeri dile gelmez, dile gelen yalnızca insan ruhunun özel bir davranışdır. İdeler temsil ettikleri varsayılan nesnelere ne denli kusurlu ya da özensiz toplanmış olsalar da sözcükler birincil ya da dolayimsız adlandırmalarında onu kullanan kişinin zihnindeki idelerden başka hiçbir şeyin yerine geçmez. Sözcükler konuşmacının fikirlerinin imleridir. Sözcükler fikirlerin göstergesi olduğu gibi, fikirler de nesnelere göstergesidir"⁶. *Giambattista Vico*'ya (1688-1744) göre; "İlk sözcüklerle bunların anlamları arasında doğal bir bağlantı vardır. Bu günkü durumda dil gelişmesinin bu bağlantıyı fark etmeyişi, asıl ana kaynağından, tanrıların dilinden uzaklaşmasındandır. Bütün 'ilk sözcükler' ya nesnelere doğal sesin yinelenmesidir, ya da doğrudan doğruya bir duygulanımı, bir acıyı yahut hazı, sevinçli yahut üzüntüyü, hayranlığı yahut korkuyu dile getiren duyularla ilgili seslerdir"⁷. Karşılaştırmalı dil bilimi alanında önemli bir yeri olan ünlü Alman düşünürü *G.W. Leibniz* (1646-1716); "Dillerin insan zihninin en iyi aynası olduğunu, kelimelerin anlamlarının tam bir analizinin, aklın nasıl işlediğini her şeyden iyi gösterebileceğini sanıyorum" demektedir⁸. Saussure'ü de etkilemiş olan Alman dil bilgini ve siyaset adamı *W. Von Humboldt* (1767-1835) göre; "Kelimeler, yalnızca düşünceyi yansıtmaya yarayan birer araç değil, düşünceyi tamamlayan, onu yaratan şeylerdir. İnsanlar, duyularla ilgili tasarımları ve kavramları yaratırken birbiri arkasından giden düşünce zincirinin aynı parçasına karşılıklı olarak değinmeleriyle anlaşılır. Ancak bu sınırlarda aynı sözcük üzerinde birleşirler. Alışılmış bir nesnenin, örneğin bir 'at'ın söylenilmesinde hepsi aynı kavramı düşünür, ama her biri sözcüğe başka bir tasarım bağlar. Sözcük, gerçi dili oluşturmaz, ama dilin en çok anlam taşıyan parçasıdır, yani yaşayan dünya içinde birey ne ise, dilde de sözcük de odur*. Sözcük, kavramın bireysel şekillenmesidir ve bunu kaldırmak isterse kavram kendini başka bir sözcük içinde yeniden bulabilir" demektedir⁹.

Çağdaş dil biliminin kurucusu olarak kabul edilen ünlü İsviçreli dil bilimci *Ferdinand de Saussure* (1857-1913) "dil" ve "dil göstergesi" üzerine şunları söylemektedir: "Kimilerine göre, dil temel ilkesine indirildiğinde bir ad dizini niteliğiyle karşımıza çıkar; daha açık bir deyişle, dil bir terimler dizeldir ve burada yer alan her öge bir nesnenin karşılığıdır. Bu görüş birçok açıdan eleştirilebilir. Bir kez, sözcüklerden önce var olan hazır kavramlar bulunduğu var sayımını içerir. Sonra, adın ses özellikli mi, yoksa anlaksal mı olduğunu belirtmez. Bir de, adı nesneyle birleştiren bağın çok yalın olduğu izlenimini uyandırır ki, bu hiç de doğru değildir. Ama, olguları aşırı biçimde yalınlaştıran bu dar görüş, dil biriminin, iki ögenin birbirine bağlanmasıyla ortaya çıkan iki yönlü bir şey olduğunu göstererek bizi gerçeğe yaklaştırabilir. Dil göstergesinin içerdiği her iki öge de anlaksal niteliklidir ve bunlar beynimizde çağrışım yoluyla birbirine bağlanırlar. Dil göstergesi bir nesneyle bir adı birleştirmeyi, bir kavramla bir işitimi birleştirir. İşitimi imgesi salt fiziksel nitelikli olan özdeksel ses değildir; sesin anlaksal izidir, duyularımızın tanıklığı yoluyla bizde oluşan tasarımdır.

⁵ Doğan Aksan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi* (Ana Çizgileriyle), Ankara Üniv. , DTCF Yay.; 217, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara, 1971, s. 22-23; Roy Harris, Tablot J. Taylor, (çev.: Eser E. Taylan-Cem Taylan) *Dilbilimi Düşününde Dönüm Noktaları I*, TDK Yay., Ankara Üniv. Basımevi, Ankara, 2002, s. 103

⁶ Roy Harris, Tablot J. Taylor, a.g.e., s. 102

⁷ Bedia Akarsu, *Dil-Kültür Bağlantısı*, İnkılap Kitabevi, III. Basım, İstanbul, 1998, s. 17

⁸ Doğan Aksan, a.g.e., s. 22-23

* Bedia Akarsu'ya göre, Humboldt'un üzerinde "Oluş içinde nesne ne ise, söz içinde de sözcük odur" diyen Herakleitos'un etkisi vardır (bk. Bedia Akarsu, *Dil-Kültür Bağlantısı*, İnkılap Kitabevi, III. Basım, İstanbul, 1998, s. 33)

⁹ Bedia Akarsu, a.g.e., s. 30-33

Duyumsaldır bu imge. Demek ki, dil göstergesi iki yönlü anlaksal bir kendilik. Bu iki öge (kavram ve işitim imgesi) birbirine sıkı sıkıya bağlıdır ve birbirini çağırır. Lâtincede *arbor* sözcüğünün anlamını aradığımızda da, ancak dilin onayladığı yaklaşımların gerçekliğine uygun düştüğünü görür, tasarlanabilecek başka her türlü yaklaşıma bir yana iteriz. Bu tanım ortaya önemli bir terim sorunu çıkarır. Kavramla işitim imgesinin birleşimine 'gösterge' diyoruz. Ne var ki genellikle bu terim yalnız işitim imgesini, örneğin bir sözcüğü (*arbor*, vb.) belirtir. Şu unutulur: Eğer *arbor*'a gösterge deniliyorsa, bunun biricik nedeni sözcüğün 'ağaç' kavramına taşıyıcılık etmesidir; duyumsal bölümün uyandırdığı kavram bütünün de varlığını içerir. Burada söz konusu edilen üç kavram, karşıt olmakla birlikte birbirini çağırıştıran adlarla belirtilirse anlam belirsizliği de sona erer. Önerimiz şu: Bütün belirtmek için 'gösterge' sözcüğü kullanılmalı, kavram yerine 'gösterilen' ve işitim imgesi yerine de 'gösteren' terimleri benimsenmelidir. Bu biçimde tanımlanan dil göstergesinin başlıca iki özelliği vardır: **i) Birinci ilke:** Göstergenin Nedensizliği: Göstereni gösterilenle birleştiren bağ nedensizdir. Örneğin 'kardeş' kavramının, kendisine gösterenlik yapan k-a-r-d-e-ş ses dizilişiyle hiçbir iç bağıntısı yoktur*. Başka herhangi bir diziliş de onu aynı oranda gösterebilir. Diller arasındaki ayrılıklar, doğrudan doğruya da değişik dillerin varlığı bunu tanıtlar: 'Öküz' gösterilenin göstereni sınırın bir yanında (Fransa) *boeuf*, bir yanında ise (Almanya) *ochs*. **ii) İkinci ilke:** Gösterenin Çizgiselliği: Gösteren işitimsel nitelikli olduğundan yalnız zaman içinde yer alarak gerçekleşir ve zamandan kaynaklanan özellikler taşır: a) Bir yayılım gösterir b) Bu yayılım bir tek boyutta ölçülebilir: O da bir çizgidir. Temel bir ilke bu. Önemi birinci yasanınkine denk. Dilin tüm düzeneği ona bağlı. Görsel gösterenlerin (denizcilerin belirtkeleri, vb.) birçok boyutta birden süremdeş olarak dallanıp budaklanabilmesine karşın, işitimsel gösterenlerin tek boyutu vardır, o da zaman çizgisidir. Bunların öğeleri birbirini izler ve bir zincir oluşturur"¹⁰.

Saussure'ün kuramı ve bu kuram içinde geliştirdiği terim ve kavramların –özellikle *signe linguistique*- yabancı ve yerli bilim adamlarının üzerinde geniş bir etkisi olmuştur. Ancak, bazı bilim adamları Saussure'ün geliştirdiği bu kuramı eleştirmiş, bazı eklemeler ve düzeltmeler yapma gereği duymuşlar, konuyla ilgili olarak farklı bakış açıları getirmişlerdir. Bu araştırmacılardan; meselâ; ünlü Alman anlam bilimcisi St. Ulmann, Saussure'ün kuramını eleştirmektedir. St. Ulmann'a göre; "Bu kuram ancak bir kelimeye (ada) bir anlamın, düştüğü; tek anlamlı belirtilere uygun olabilir. Çeşitli anlamları olan kelimeler ve tek bir anlamı yansıtan çeşitli kelimeler için yetersiz kalmaktadır"¹¹. André Martinet, "dilsel göstergeleri"ni temel dil birimleri olarak kabul etmekte ve "gösterge" teriminin yerine 'anlam birim' terimini önermektedir¹². Zeynel Kiran, "dil göstergesi" hakkında şunları söylemektedir: "Belli bir dilde, anlamı olan en küçük birimlere dil göstergesi adı verilir. Örneğin Türkçede "kalem, kitap, masa, çiçek, deniz, onlar", fiil çekim ekleri "-yor, -di" ve çoğul ekleri "-ler, -lar", birer dilsel göstergedir. Görüldüğü gibi, dil göstergesi 'sözcük' ya da 'kelime' anlamında kullanılmamıştır"¹³. Özcan Başkan, gösterilen yerine *gösterilge*; gösteren yerine de *gösterge* terimlerinin kullanılması gerektiğini ileri sürmektedir: "Her ne kadar 'gösterge' sözcüğü, insan zihnindeki 'kavram' kesimini de içeriyorsa da, uygulamada, algılanan kesim öne geçtiği için, 'gösterge' sözcüğü, artık 'gösteren' yerine kullanılmakta

* Ferdinand De Saussure'ün *Cours de linguistique Generale* adlı kitabının Türkçeye çevirisini yapan Berke Vardar, Saussure'ün verdiği örneği (*soeur* 'kız kardeş') Türkçeye uyarlamıştır.

¹⁰ Ferdinand de Saussure, a.g.e., s. 70-76

¹¹ Doğan Aksan, a.g.e., s. 30

¹² André Martinet, (çev: Berke Vardar) *İşlevsel Genel Dilbilim*, Multilingual Yay., İstanbul, 1998, s. 23-24

¹³ Zeynel Kiran, (Yay. Haz.: Ayşe (Eziler) Kiran), *Dilbilime Giriş*, Seçkin Yay., Ankara, 2001, s. 40-41

gibidir. Bu bakımdan, Saussure tarafından yapılmış olan ayrımı şu biçimde değiştirmek daha işlevsel ve daha açıklayıcı olacaktır: 'kavram' yani 'gösterilen' yerine 'gösterilge'; 'ses duyuntusu' yani 'gösteren' yerine 'gösterge' "¹⁴.

1.1. KELİMENİN TANIMI ve KAPSAMI İLE İLGİLİ BAŞLICA GÖRÜŞLER ve YAPILAN ÇALIŞMALAR

Nadir Engin Uzun, kelimeyi "iki ucuna birer boşluk verilerek yazılan dil birimi"¹⁵ olarak tanımlamaktadır. Öyle ki, Türkçe ve İngilizce'nin yazı dizgelerinde yazılı bir metinde kaç sözcüğün bulunduğu kelimeler arasındaki boşluklar sayılarak hesaplanabilir. Almancada adlar büyük harfle başlatılmaktadır. Arapçanın yazı dizgesinde daha ayrıntılı bir düzenleme ile karşılaşmaktayız. Arapçada harfler kelime başında, kelime içinde ve kelime sonunda farklı şekillerde yazılmaktadır¹⁶.

Ferdinand de Saussure, kelimeleri dilsel birime yakın ögeler olarak değerlendirmektedir: "Somut kendilikleri ya da dilin birimlerini dolaysız olarak elde edemediğimizden, işlemimizi sözcükler üstünde gerçekleştireceğiz. Sözcükler, dilsel birim tanımına her yönden uymazsa da, hiç değilse bu birime ilişkin yaklaşık bir görüşe ulaşmamızı sağlayabilir. Bu görüşün somut olmak gibi üstün bir yanı vardır. Onun için, sözcükleri eş süremlili bir dizgenin gerçek öğeleriyle eş değer örnekler olarak ele alacağız"¹⁷.

John Lyons, kelimeyi şöyle tanımlamaktadır: "Sözcük, belli bir anlamın, dilbilgisi yönünden belli bir biçimde kullanılması olanaklı belli sesler bütünüyle birleşimidir"¹⁸.

André Martinet, her dilde farklı ölçütlere göre tayin edilen bir birim olduğu için kelimenin tanımının zorluğuna değinmektedir. Martinet'e göre, "Genellikle, sözcüde anlamlarıyla birbirlerine sıkı sıkıya bağlı oldukları izlenimini bırakan anlam birimleri birbirinden ayırmama eğilimi o denli doğaldır ki tüm dillerde bunun izlerine rastlanır. Onun için, hemen her zaman, anlam birimden daha geniş, 'sözcük' diye adlandırılacak bir anlamlı birimle işlem yapmak gelir içimizden. *Birbirinden ayrılamayan anlam birimlerin oluşturduğu özerk bir dizime genellikle sözcük denir.* Ancak, bu adın kapsamı genişletilerek *hier* 'dün', *vite* 'çabuk, hızlı' gibi özerk anlam birimler de, *pour* 'için', *avec* 'ile' gibi işlevsel olan ve *le* 'tekil eril tanımlık', *rouge* 'kırmızı' gibi işlevsel olmayan anlam birimler de sözcük diye adlandırılır. Bunların ayrılabilirlikleri kesin değilse de sesbilimsel kişilikleri iyice belirgindir. Burada özellikle unutulmaması gereken bir şey var: Bu da, *homini* 'insana' gibi Lâtince bir biçimin çağcıl dillerdeki eşdeğerlileri olan *for man* (İng.), *pour l'homme* (Fr.), *para el hombre* (İsp.) ile paylaştığı özerk dizim özelliği sözcük niteliğinden daha önemlidir"¹⁹.

Walter Porzig, kelimeye şöyle yaklaşmaktadır: "Sözün elementlerine, yani aynı biçimde ortaya çıkan parçalarına bölünmesi, çoğu kere kelimelere götürür ve özellikle *vor*, *weil*, *sehr*, *nun* (önce, çünkü, pek/çok, şimdi) gibi değişmez kelimeler birer birim halinde açıkça kendilerini belli ederler. Fakat türetilmiş kelime (wortform) olarak adlandırdığımız şey de aynı şekilde parçalarına ayrılabilir. Şüphesiz bunlar da

¹⁴ Özcan Başkan, *Bildiririm*, Altın Kitaplar Yayınevi, I. Basım, İstanbul, 1988, s. 119 ve 210). 37-38

¹⁵ Nadir Engin Uzun, *Dilbilgisinin Temel Kavramları* (Türkçe Üzerine Tartışmalar), Ankara, 1998, s. 28-29

¹⁶ Nadir Engin Uzun, a.g.e., s. 28-29

¹⁷ Ferdinand de Saussure, a.g.e., s. 123

¹⁸ John, Lyons, (çev.: Ahmet Kocaman) *Kuramsal Dilbilime Giriş*, TDK Yay., Olgaç Basımevi, Ankara, 1983, s. 183

¹⁹ André Martinet, a.g.e., s. 134-138

sözün parçalarıdır ve 'kelime'nin, sözün doğru olarak kavranmış bir parçası olduğu, hiç de önceden belli bir şey değildir"²⁰.

J.V. Vendryes, kelimeyi şöyle tanımlamaktadır: "Bir dili çözümlmek, birbirinin yerini tutabilecek unsurları araştırmaktır. Bu türlü ayırmalarla elde ettiğimiz son unsura kelime diyoruz. Kelime, anlam ayrılıklarının ve cümle yapılarının yol açtığı değişiklikler ne olursa olsun, bir takım kavramlar ifade etmeye yarayan ses işaretleridir. Meselâ; *chien* (köpek), *pomme* (elma), *table* (masa) gibi kelimeler tek tek açıklanamazlar, bütün söyleyebileceğimiz var olduklarıdır. Açıklanabilecek kelimeler, dildeki başka kelimelere bağlanabilen ve takılar yardımı ile onların bileşimi veya türevi olan kelimelerdir"²¹.

Saussure'den etkilenen yapısal dilbilimciler- kelimeyi tanımlarken; terimleri çerçevesinde hareket etmektedirler. Meselâ; L. Bloomfield, kelimeleri "*bağımlı* (bound form) ve *bağımsız biçimler* (free form) olmak üzere ikiye ayırmaktadır²². Mehmet Akalın tarafından Türkçeye çevrilen *Modern Lengüstiğe Giriş* adlı kitapta kelime, yapısalci bir yaklaşımla tanımlanmaktadır: "Bir dilin yapılkçı tahlili bakımından, kelime tali bir birliktir. Bir monemden ibaret olan kelimeleri en küçük (minimal) kelimeler olarak telakki edebiliriz. Bunun için çok kere monem terimi kullanılır. Buna göre kelimeyi şöyle tarif edebiliriz: Kelime, cümlede yeri değiştirilebilen, bir beyanda ayrı bir duraklama ile tecrid edilebilen bir birliktir"²³. Özcan Başkan da, kelimeyi yapısalci bir yaklaşımla tanımlamaktadır: "Kelime en az bir morfemi bağımsız olmak üzere bir veya daha fazla morfemden kurulu ve her zaman için aynı anlama sahip bir birlik olarak tanımlanabilir"²⁴.

Süheyla Bayrav, kelimeye "bağımsız sentagm" da denebileceğini söylemekte ve kelimeyi tanımlamak için başlıca 8 koşul ileri sürüldüğünü belirtmektedir: "1) Vurgu (belli bir heceye düştüğü dillerde kelimenin başını, ya da sonunu açıklar, sınırlar) 2) Öğelerinin arasına yabancı bir öğenin yerleştirilememesi 3) Ses uyumu (harmonie vocalique) 4) Kelime sayılamayacak bir öğenin ona bağlanması: İng. Door's 5) Morfoloji bağlamaları: Bitiştirme 6) Tek başına cümle olarak kullanılabilmesi 7) Bölümlerinin bütününden çok kullanılması (fréquence): Fr. *Je cherche*'teki *Je* veya *cherche*'e bütünden sık rastlanır 8) Bölümlerinin anlamı, bütünün anlam parçaları olmaması. Fr. *dorenavant, tout a coup*. Bu koşulların çoğuna cevap veren birimler tam olarak kelime sınıfına girer, merkezdirlir (central). Ancak birkaçına uyanlara da kelime denir, ama sınıfın sınırında sayılırlar (marginal)"²⁵.

Ancak *anlam birim*, *biçim birim*, *gösterge* gibi terimler *kelime* kavramını tam olarak karşılayamadığı gibi, kendi içinde bazı çelişkiler de taşımaktadır. Sözelimi, "anlam birim" (İng. moneme, Fr. monème) terimi ile "anlamı olan en küçük dil birimi" kastedilmektedir. Yani bu yaklaşıma göre; kelime dediğimiz birimin anlamsal bir içeriğinin olması zorunludur. Ancak bu terim, salt dil bilgisel nitelikli olan ve özel kullanım değerine sahip kelimeleri kapsamamaktadır. Örneğin; 've'nin, 'ama'nın, 'fakat'ın, 'için'in anlamsal bir içeriği yoktur, bu öğeler -daha ziyade- dil bilgisel bir nitelik taşırlar. 'Ay!', 'ah!', 'of!', 'oh!' gibi kelimeler de bir takım duyguları

²⁰ Walter Porzig, (çev.: Vural Ülkü) *Dil Denen Mucize*, TDK Yay.: 617, Ankara, 1995, s. 73 ve s. 83-84

²¹ J.V. Vendryes, (çev.: Berke Vardar) *Dil ve Düşünce*, Multilingual Yay., İstanbul, 2001, s. 76

²² Doğan Aksan, a.g.e., s. 29.

²³ Mehmet Akalın, *Modern Lengüstiğe Giriş*, Ege Üniv. Edebiyat Fak. Yay., No: 22, İzmir, 1983, s. 111-112

²⁴ Özcan Başkan, *Lengüistik Metodu*, Multilingual Yay., III. Basım, İstanbul, 2003

²⁵ Süheyla Bayrav, *Yapısal Dilbilimi*, Multilingual Yay., İstanbul, 1998, s. 76-78 ve s. 109-111

adlandırmadan sadece bu duyguların dile getirilmesine yararlar. 'Pat', 'küt', 'şırl şırl', 'vızır vızır' gibi özel kullanım değerine sahip kelimeler de doğadaki veya çevremizdeki bazı seslerin taklitlerinden, yansımalarından başka bir şey değildir. André Martinet, bu gibi karışık durumları çözmek için "işlevsel anlam birim" terimini önermektedir²⁶. Bu terimle dil bilgisel işlevi de olabilen anlam birimin kastedildiği anlaşılmaktadır. Ancak, bu yaklaşımın en büyük sakıncası; anlam birimin üst bir sınıf/başlık olmaktan çıkarılıp ek nitelik ve ölçütlerle yeni alt sınıflar/başlıklar oluşturulmasıdır. **Bize göre**; işlev ve anlam gibi farklı iki kavramı aynı sınıflamanın içinde eş değer ölçütler olarak kullanmak tasnif bilimi (taksonomi) açısından uygun değildir. İşlev denildiği zaman, artık söz dizimsel ilişkiler söz konusudur. Ayrıca, en küçük anlama sahip dil birimlerinin anlamsal bir içerik taşımalarının yanında, bağlam içinde bazı işlevlerinin de olabileceği bir gerçektir. Başka bir deyişle anlamlı olan birimlerin farklı türde dilsel işlevleri de olabilir. Biz, bu noktada, işlev kavramının aydınlatılması gerektiği kanısındayız. **Bize göre**, dilde üç türlü işlev söz konusudur: **i)** Dilsel işlev (niteleme, belirtme vb.) **ii)** Cümlesel işlev (görev): Cümle ve kelime gruplarının kuruluşuna katılan öğelerin üstlendiği görev. Özne, yüklem, nesne, zarf, yer tamlayıcısı gibi cümlelerin kuruluşunda; tamlayan, tamlanan, bağlı öge, yardımcı öge gibi kelime gruplarının kuruluşunda rol oynayan cümlesel görevler. **iii)** Dilbilgisel işlev: Edat ve bağlaç gibi kelime türlerinin kurduğu gramer ilişkileri (benzerlik, sebep-sonuç, şart vb.).

"Biçim birim" (İng. morpheme, Fr. morphème) teriminin kullanılmasında da bazı sakıncalar söz konusudur. Nitekim, Walter Porzig kelimenin bağlam içinde belirlenmesi konusunda yapısal dil biliminin geliştirdiği "morfem" kavramını yetersiz bulmaktadır: "Yapısal dilbiliminin bizi götürdüğü morfemler, büyük ölçüde kelime değil, *sag-te* (dedi)'nin iki morfemi gibi *kelime parçalarıdır*. *Sagte* (dedi) biçimi içinde ikisi de gayet belirli bir görev yerine getirirler. Başka yerlerde bir sürü başka parçalarla da birleşirler, fakat asla yalnız başlarına görülmezler"²⁷.

Bilindiği gibi yapısal dil bilimi kelimeyi "tali bir dil birliği" olarak kabul etmekte; *bağımlı morfem* (bound form) ve *bağımsız morfem* (free form) ayrımı yaparak sorunu çözüme kavuşturmayı amaçlamaktadır. Özcan Başkan, *Lengüistik Metodu* adlı kitabında yapısal bir anlayışla "yaban; +CI ve +IIk öğelerini örneklerini vermekte, yabanın bağımsız morfem; +CI ve +IIk'ın ise bağımlı morfem olduğunu" ifade etmektedir. Bu ayrımın, aslında klâsik dil bilgisi anlayışındaki "kök" ve "ek" tasavvurlarını andırdığı ve klâsik dil bilgisinin benimsediği temel yaklaşımdan çok da farklı olmadığı anlaşılmaktadır. **Bize göre**; bağımlı morfem (+CI, +IIk vb.) ile bağımsız morfem (yaban vb.) olarak kabul edilen öğeler arasında derin dilsel farklılıklar vardır. Şimdi bu öğeler arasındaki başlıca farklılıklara bakalım:

- i)** "Yaban türü öğeler" bağlam içinde kendi statüsünde eş değeri olan diğer öğelerle (kök ve tabanlarla) –belli şartlar altında– bir arada kullanılabilir, anlamsal ve yapısal çeşitli ilişkiler kurarak anlamlı dil üniteleri oluşturabilir. Meselâ "yaban"; yaban *arısı*, yaban *eriği*, yaban *eşegi*, yaban *gülü*, yaban *ördeği* vb. birleşik kelimelerin; yabana *atmak*, yabana *söylemek*, yabana *gitmek* vb. deyimlerin oluşumuna katılmaktadır. Ancak, "+CI ve +IIk türü öğeler" kendi statüsündeki eş değeri olan diğer öğelerle (eklerle) bağımsız olarak bir arada kullanılamaz. Bu öğeler ancak -Türkçenin yapısı gereği- bağlam içinde kök ve tabanların sonuna getirildiği takdirde anlamlı dil üniteleri oluşturabilir. Meselâ; +cı+lık (?), +lık+cı (?) vb.; ama yaban+cı, yaban+cı+lık.

²⁶ André Martinet, a.g.e., s. 134-138

²⁷ Walter Porzig, a.g.e., s. 83-84

- ii) “Yaban türü ögeler” bağlam içinde kendisinden önce gelen eş değer ögelerle ünlü/ünsüz uyumlarına girmez. Meselâ; “Bizim gibi yabanın biriydi”, “Yerliler bize yaban derler” kullanımlarında yabandan önce gelen *gibi* ve *bize* kelimeleri ince sıradan ünlüler içerirken, *yaban* kalın sıradan ünlü içermektedir. Ancak +Cl ve +llk’in ise –Türkçenin ses uyumları yasaları gereği-sonuna geldiği ögenin (kök/tabanın) ünlü ve ünsüzleriyle uyum içinde olması gerekmektedir. Meselâ;

çift+çi	çift+çi+lik
göz+cü	göz+cü+lük
odun+cu	odun+cu+luk
yaban+cı	yaban+cı+lık

- iii) Kelimeler –dil bilgisel nitelikli ve özel kullanım değerine sahip olanlar hariç- en az bir anlam içeren, anlamlı dil ögeleridir. Meselâ; “yaban”ın *Türkçe Sözlük*’te dört anlamı zikredilmiştir (bk. TDK, *Türkçe Sözlük*, c. II, s. 2357-2358). Şu halde, “yaban türü ögeler” anlamlı bir dil ögeleridir. Ancak, “+Cl ve +llk türü” ögelerde ise *anlam* değil, *anlam yükü* bulunmaktadır. “+Cl ve +llk türü ögeler” kendilerinde bulunan “anlam yükü”nü, bağlam içinde sonuna getirdikleri ögeye (kök/tabana) aktarmakta ve yeni anlamların, yeni kavramların oluşmasında dolaylı bir röl oynamaktadır. Yani, “+Cl ve +llk türü ögeler” yeni anlamların, yeni kavramların oluşmasında dolaylı rol oynayan “anlam yüklü” dil ögeleridir.
- iv) “Yaban türü ögeler”, söz diziminde cümlesel bir görev üstlenebilir. Meselâ; “Yaban+da bitmez, sahanda biter” cümlesinde “yabanda” yer tamlayıcısı görevinde; “Yerliler bize yaban derler” cümlesinde “yaban” belirsiz nesne görevinde kullanılmıştır. Buna karşılık “+Cl ve +llk türü ögeler”in, söz diziminde herhangi bir cümlesel görev üstlenmesi söz konusu olamaz.
- v) “Yaban türü ögeler” sınırları aşağı yukarı belirgin bir kullanım özelliği gösterir. Dilimizde, “yaban”ın hangi anlamları içerdiği, hangi kavram alanının içinde bulunduğu, hangi kelimelerle birleşik kelimeler ve deyimler oluşturduğu aşağı yukarı belirgindir. Buna karşılık; “+Cl ve +llk türü ögeler” ise genel bir kullanım özelliği gösterir. +Cl ve +llk’in kullanım alanı son derece geniştir. Hemen hemen bütün ad ve sıfat kök/tabanelarına getirilebilmektedir.

“Gösterge” teriminin de kelimeyi tam olarak karşıladığını söylemek güçtür. Nitekim, Saussure’ün gösterge anlayışı bazı araştırmacılar tarafından eleştirilmiştir (bk. 2.1. Kelimenin Tanımı, Kapsamı İle İlgili Başlıca Görüşler Ve Yapılan Çalışmalar). Bizce, burada vurgulanması gereken en önemli nokta; esasen dilde salt dil bilgisel nitelik taşıyan ve özel kullanım değeri olan kelimelerin gösterilen (anlam) yönlerinin bulunmadığıdır. Örneğin “ama, fakat, ve, için; ay!, ah!, of!, oh!; vızır vızır, pat, küt, şırl şırl vb.” kelimelerin gösterilen yönleri bulunmamakta, sadece gösteren (işitim imgesi) yönleri bulunmaktadır. Bu kurama göre, adı geçen kelimeleri dil göstergesi saymak mümkün görünmemektedir.

Bize göre; dilde *kelime* denilen ögeleri karşılamak için kullanılan *anlam birim*, *biçim birim*, *gösterge* gibi terimler yetersiz kalmakta, kendi içinde bazı çelişkiler taşımakta ve her şeyden önemlisi dildeki bütün kelimeleri kapsamamaktadır. Bu itibarla kapsayıcı, yeni bir kelime tanımına ihtiyaç olduğu açıktır. Kelimenin genel geçer bir terimle adlandırılması, tanımının yapılması, bütün kelimeleri kapsayan yeni

bir tasnifin yapılması dilcilerin önünde çözülmesi gereken önemli bir mesele olarak durmaktadır.

Bize göre; kelime ile ilgili problemleri en aza indirebilmek, kelimenin genel geçer bir tanımını yapabilmek için öncelikli olarak, kelimenin bir *birim* olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir. Fakat sorun bununla bitmemektedir. İyi ama bu birim dilin hangi alt dizgesine aittir? Ses bilgisine mi, biçim bilgisine mi, anlam bilgisine mi, söz dizimine mi? Soruyu şöyle de sorabiliriz: Kelimeyi tanımlamak için onun hangi yönünü dikkate almalıyız? Ses yapısını mı, biçimini mi, anlamını mı, işlevini mi? Biz, kelimeyi söz dizimine ait bir birim olarak benimsemenin en doğru yaklaşım olacağı kanatindeyiz. Böyle değerlendirildiğinde, bizce kelime yerine "**dizim birimi**" teriminin kullanılması uygun olacaktır. Çünkü; kelime henüz bir "sözlük birim" (lexeme) iken kullanımsal bir değer kazanmamıştır. Bu hâli ile kelime, sözlüklerde salt bir "sözlük maddesi" olarak yer almakta; bizim için bilinmeyen bir birim niteliği taşımaktadır. Madde başı bir birim için; Ayfer Çam Öneren'in de söylediği gibi; "Neden dilimizdeki bütün sözcükleri, alışageldiğimiz bölümlenmelerden uzaklaşıp, matematikteki bir **x** kavramı gibi düşünemiyoruz? **X** kavramı, nasıl bir denklemin içinde kesin bir değer kazanırsa; sözcükler de bir tür dilbilgisi denklemi olan anlatım birimleri ve tümceler içinde değer kazanır"²⁸. Bu **x** kavramı bağlam içinde kullanılıp, diğer dilsel birimlerle ilişki kurduğu takdirde bir anlam kazanır (veya anlamı kesinleşir), bir işlev üstlenir, bir biçimleniş özelliği gösterir (çekime veya türetime uğrar) ve bir kullanımsal değer taşır. Biz, **dizim birimi** terimini daha ziyade dil bilimsel amaçlı incelemelerde ve soyut anlamıyla kullanıyoruz. Bu terimle; kullanım esnasında; hem ad, fiil, zamir, sıfat, zarf gibi belirlenmesi daha kolay kelime türlerini; hem durum tamlayıcısı gerektiren edatları - özellikle son çekim edatları-, hem bağlaçları, hem de özel kullanım değeri olan ünlem ve yansıma kelimeleri kastediyoruz.

Şimdi bir örnekle meseleyi somutlaştıralım: Meselâ; "KALEM" genel anlamda – tıpkı ev, güzel, biz, için, ah!, şırıltı gibi- bir dizim birimidir. Saydığımız ögeler bağlam içinde kullanımsal bir değer kazandıklarında ise artık bir **dizimlik** hâlini almaktadır. Bağlam içinde "KALEM"'in "kalem+de, kalem+den, kalem+e, kalem+i, kalem+in, kalem+ler vb." yeni bir anlam ve biçim oluşturmayan çekimlenişlerine ya da "kalem+ci, kalem+ci+lik, kalem+li, kalem+lik, vb." yeni bir anlam, biçim oluşturan türetilişlerine rastlamak mümkündür. Ancak, "dağılım" (distribution) tekniği uygulandığında, hem çekim, hem de türetim esnasında kök birim olan "kalem" in herhangi bir değişikliğe uğramadığı, ses bilgisel kimliğini aynen koruduğu görülmektedir. Şu hâlde bağlam içinde çekime/türetime giren ve ses bilgisel kimliğini aynen koruyan "kalem" şekli bir dizimlidir. Biz, dizimlik terimiyle dil incelemelerinde ad, fiil, sıfat, zamir, sıfat, zarf, edat, bağlaç, ünlem ve yansıma kelimeleri kastediyoruz. Yani "ah!, biz, ev, güzel, için, şırıltı vb." ögeler bağlam içinde kullanıldıkları zaman birer dizimlik olurlar. Dizimliklerin bağlam içinde çekim/türetim sonucu göstermiş oldukları biçimlenişlere ise "**eş-dizimlik**" diyoruz. Meselâ; "kalem+den, kalem+e, kalem+i, kalem+in, kalem+ler vb." biçimlenişler "kalem" dizimliğinin; "gel-di, gel-iyor, gel-miş vb." biçimlenişler ise "gel-" dizimliğinin eş-dizimlikleridir.

Artık **dizimlik**in (kelime) tanımını yapabiliriz: "Dizimlik (kelime) yazı dilinde aralarında belli bir boşluk bırakılan, konuşma dilinde ise belli duraklamalarla sezilen; çekim ve türetim gibi işlemlere tabi olarak çeşitli biçimleniş özellikleri gösteren (ya da yeni biçimlenişleri olmayıp, çeşitli vurgu ve diziliş özellikleri gösteren), genellikle yeri ve konumu değiştirilebilen, bağlam içinde bir anlam, işlev ve değer kazanan, dilin çok yönlü özellikler gösteren en temel birimi" dir.

²⁸ Ayfer Çam Öneren, "Ah Şu Taksız Tamlamalar!", Çağdaş Türk Dili, 94, 1995, s. 21-22

1.2. KELİME TÜRLERİ (İng. Parts of speech, Fr. parties du discours, Alm. wortarten)

Ø. Giriş: Bilindiği gibi, Yunanca esas alınarak yapılan sınıflamalar, Lâtin dilinin gramerine uyarlanmış, Latin grameri ise bütün Avrupa dillerinin gramerine örnek olmuştur. Esasen Yunan gramerinde de kategoriler biçimsel olmaktan çok, mantık ölçülerine dayanmaktadır²⁹. Kısmen de olsa, bu gün bile geçerliliğini sürdüren dil bilgisine ait birtakım kavram, tanım ve tasnifler Aristo'ya, onun en parlak öğrencisi olan Plâton'a ve en eski dil bilgisi kitabının yazarı olan Dionyisos Thrax'a kadar uzanmaktadır. Aristo, *Poetika* adlı eserinde "dilsel anlatım bütünlüğü" içinde şu bölümlenmeyi yapmıştır: "Dilsel anlatımın bütünlüğü içine şu bölümler girer: Harf, hece, bağlaç, tanım edatı, isim, fiil, hal (flexion) ve cümle"³⁰. Plâton'un *Kratylos Diyalogu*'nu okurken İngilizce'ye genellikle ad 'name' (onoma) diye çevrilen terimin yalnız (Hermogenes, Socrates gibi) özel adları değil, aynı zamanda bugün cins isim (adam, at vb.) sınıfına girenleri de kapsadığını hatırlamak önemlidir. Üstelik *onoma* bazen Yunanca'da 'sözcük'ün genel terimi yerine kullanılıyordu. Plâton'dan önce özel adlar ve cins adlar ayrımı yapılmamıştı. Plâton'un kendisinin iki sözcük türü kabul ettiği görülmektedir: "Biri isimler, ötekisi ise rhe_mata'dır (çoğunlukla eylem ya da yüklem diye çevrilir)³¹. Mevcut en eski dil bilgisi kitabı olan *Tækhne Grammatikæ*'nin (Dilbilgisi Sanatı) yazarı olan ve "dil bilgisinin babası" olarak kabul edilen Dionyisos Thrax (İÖ II.-I yy), kelimeleri ad, fiil, partisip, artikel (tanımlık), zamir, edat, zarf ve bağlaç olmak üzere sekize ayırmaktadır³².

Walter Porzig, "kelime türlerinin genel geçer bir sınıflandırmasının yapılabilmesi için "Onların cümle içindeki rolleri değil, saf kelimeler olarak yaptıkları iş ölçüt (kriter) alınmalıdır" demektedir. Porzig, Karl Buhler'den esinlenerek kelimeleri "1. Adlandırıcı kelimeler (nennwörter) 2. İşaret edici kelimeler (zeifwörter) 3. Şekillendirici kelimeler (formwörter)" olmak üzere üç kısma ayırmaktadır. Porzig'e göre, "bu üç kelime grubu, asıl kelimelerin gerçek türleridir ve yapıları ne olursa olsun bütün dillerde mevcuttur"³³.

L. Tesnière, "Sözcüklerin tümce içinde tuttıkları yer sınıflandırıldıkları ulama değil, yaptıkları işleve göre" belirlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Tesnière, yapısal söz diziminde eylem cümlelerin merkezi olarak kabul etmektedir. Tesnière, dilbilgisel ulamları işlevsel açıdan değerlendirerek dörde indirgemıştır: "İsim/Fiil ve bunların belirleyicileri Sıfat/Belirteç. Tümce düzeni, bir İsim/Fiil karşıtlığı ve etkileşimi üzerine kurulmuştur"³⁴.

Biz, kelime kendi kelime sınıflamamıza geçmeden önce kelime türlerinin tasnifinde kullanılan başlıca ölçütleri kısaca açıklamak istiyoruz:

1)Anlam: Başlıca Türkçe dil bilgisi kaynaklarında, kelimenin tanımı yapılırken ve kelime türleri tespit edilirken, genellikle anlam ölçütünün dikkate alındığı görülmektedir. Meselâ; Bergamalı Kadri Müyessiretü'l-'Ulum adlı eserinde; "Kelime bir lafzdur ki söylendükde andan bir ma'na anlaııa" demektedir³⁵. Samim Sinanoğlu da, kelime türlerini "anlam" ölçütüne dayanarak tasnif etmektedir: "1. Kavram anlatan kelimeler (ev, insan, hayat, başarı; çalışmak, kazanabilmek, kavuşmak; çetin, bu, çok) 2. Kavram anlatmayan kelimeler (oh; için; elbet)"³⁶. Ancak, kelimeyi sadece anlam

²⁹ Süheyla Bayrav, a.g.e., s. 114

³⁰ İsmail Tunalı, *Aristoteles Poetika*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 56-57

³¹ Roy Harris, Tablot J. Taylor, a.g.e., s. 3

³² M. Osman Toklu, *Dilbilime Giriş*, Akçağ Yay., Ankara, 2003, s. 55-56

³³ Walter Porzig, a.g.e., s. 108-112

³⁴ Zeynel Kıran, a.g.e., s. 137-138

³⁵ (haz.: Esra Karabacak) Bergamalı Kadri Müyessiretü'l-'Ulum, TDK Yay., Ankara, 2002, s. 7

³⁶ Samim Sinanoğlu, "Kelimelerin Bölüklere Ayrılması", Türk Dili, 8, 88, Ocak 1959, s. 200-201

ölçütüne dayanarak değerlendirmenin yanıltıcı sonuçlar verdiği görülmektedir. Nitekim Özcan Başkan, anlam ölçütünün bazı durumlarda yetersiz olduğuna dikkat çekmektedir: "Kelimelerin isim ve fiil çeşitleri çoğunlukla şöyle tanımlanmaktadır: İsim: Varlıklara ad olan kelime, Fiil: Bir iş, hareket veya oluş bildiren kelime. Sadece anlam ölçüsüne dayanılacak olursa aşağıda gösterilen isimlerin fiil ve fiillerin de isim sayılmaları gerekir: 'şimşek, nehir, tokat, öksürük': Bu kelimeler, anlam bakımından hareket gösterdikleri için fiil sayılmaları gerektiği halde gene de isim olarak kabul edilmektedir. 'durmak, beklemek, dinlenmek, düşünmek': Bu kelimeler, anlam bakımından hiçbir 'hareket' göstermedikleri halde gene de fiil kabul edilmektedir. Bu da geleneksel gramerin içinde bulunduğu çelişmeyi göstermektedir"³⁷.

ii) Biçim: Biçimci anlayış, kelimelerin almış oldukları ekleri, girmiş oldukları çekim ve türetim işlemlerini ve diğer kelimelerle olan biçimsel bağlantılarını dikkate alır. Nitekim, Özcan Başkan, André Martinet gibi bazı araştırmacılara göre; anlam değişken, kaypak bir ölçüdür. Oysa, kelimelerin dış görünüşleri, yani biçimleri daha kesin bir ölçüdür. Bu itibarla, kelime türlerinin belirlenmesinde anlam değil, biçim ölçüsü dikkate alınmalıdır³⁸.

iii) İşlev: Bu gün artık, araştırmacılar arasında özellikle kelimelerin türlerini belirlemede cümledeki görevden hareket edilmesi gerektiği ilkesi üstünde fikir birliğine varılmıştır. Dil öğelerini tek tek almak, onları soyut olarak incelemek istenilen sonucu vermemektedir³⁹. Nadir Engin Uzun'un da söylediği gibi; "Sözcükleri dilin dizimsel yapısından soyutladığınızda, elinizde onların yalnızca okunuşları ve sözlük anlamları kalacak, demektir; ne işlevlerinden, ne de birbirleriyle girdikleri yapısal ilişkilerden söz edebilirsiniz. Sese ve anlama dayandırılan tanımlar da kapsamsız, çelişki dolu görünecek ve ikna edici olmaktan uzak kalacaktır. Oysa bağlam/soyutlama ayrımı yapılırsa ve pek bir işe yaramayan ama öğretim ortamlarında birçok karmaşıklığa yol açan soyutlamadan uzaklaşıp tartışmalarda sözcüklerin yapısal görünüşleri temel alınır, birçok güçlük ortadan kalkacaktır"⁴⁰.

iv) Konum: Klâsik dil bilgisi kaynaklarında; kelimenin söz dizimindeki yeri, önce/sonra kullanıldığı diğer kelimelerin türsel niteliği de, kelime türünü belirleme de dolaylı bir ölçüt olarak kabul edilmektedir. Söz gelimi, bazı kaynaklarda; sıfatın bağlam içinde mutlaka addan önce gelmesi gerektiği anlayışı hakimdir. Bundan dolayı Doğan Aksan, Sevgi Özel ve Nurettin Koç gibi bazı araştırmacılar sıfat yerine "ön ad" terimini tercih etmektedir (bk. 1.2.2. Türkiye Türkçesinde (Kelime Türleri)).

Sayıdığımız bu dört ölçütün dışında, bazı araştırmacılar kelime türlerinin belirlenebilmesi için tek bir ölçütün değil, aynı anda birden çok ölçütün kullanılması gerektiğini söylemişlerdir. Meselâ; Tanınmış Rus Türkoloğu A.N. Kononov, kelime türlerinin "morfolojik, sentaksik ve semantik hususiyetlerin tamamına göre" tayin edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir: "Araştırmacılar artık kelimeleri ilmi ve akıllı fakat indi bir takım ilkelere göre sınıflamağa mecbur değiller, onlar sadece sınıflamanın dilin yapısına daha uygun olduğunu tespit etmeye çalışmalıdır. Kelimenin muayyen (söz bölümüne) aidiyeti bir tek belirtiyeye göre değil morfolojik, sentaksik ve semantik

³⁷ Özcan Başkan, *Lengüistik Metodu*, Multilingual Yay., İstanbul, 2003, s. 100-101

³⁸ bk. Özcan Başkan, *Lengüistik Metodu*, Multilingual Yay., İstanbul, 2003, s. 100-101, a.g.y., *Bildirişim* (İnsan Dili ve Ötesi), Altın Kitaplar Yayınevi, I. Basım, İstanbul, 1988, s. 136-138 § André Martinet, (çev.: Berke Vardar) *İşlevsel Genel Dilbilim*, Multilingual Yay., İstanbul, 1998, s. 134-135-136: "Anlamsal ölçütler değil de, biçimsel ölçütler kullanılmalıdır, herkesin gönlünün dilediği gibi davranmaması için de öyle davranmak gerekir"

³⁹ Sühayla Bayrav, a.g.e., s. 109-110

⁴⁰ Nadir Engin Uzun, a.g.e., s. 45-46

hususiyetlerin tamamına göre tayin edilir. Dış, morfolojik hususiyetleri türlü söz bölümlerinin bariz olarak sınırlanmasına pek müsait olmayan Türk dili için bu üçüz miyar (criterium) çok ehemmiyetlidir. Kelimeleri muayyen leksik ve gramatikal kategorilere göre sınıflamak, yani onları (söz bölümleri) denen türlü kısımlara ayırmak, dilin az veya çok incelenmiş olmasına bağlı oldukça çetin bir iştir"⁴¹.

Muharrem Ergin⁴² ve Zeynep Korkmaz⁴³, kelime türleri belirlenirken "anlam ve görev" (mana ve vazife) ölçütlerinin kullanılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

Ferhat Zeynalov ise, "anlam ve biçim" ölçütünün dikkate alınması gerektiğini ileri sürmektedir: "Kelime türleri sözlüksel-anlamsal alametleri, yapıbilimsel ve cümlebilimsel özellikleri ile birbirinden farklılaşan söz gruplarıdır. Uzun yıllardan günümüze dek kelime türlerinin bölünmesinde demek olanaklıdır ki, anlamsal özellikler esas alınmıştır. Çoğu dilciler Türk lehçelerinde kelime türlerinin yapıbilimsel açıdan kesin olarak şekillenmemesinden hareket ederek yapıbilimsel ilkeyi temel ölçü saymamış ve kelime türlerinin tasnifinde bunu nazara almamışlardır. Kelime türlerini sözlüksel-anlamsal ve yapıbilimsel özellikler zemininde tasnif etmek ve onların esas özelliklerini ortaya koymak daha uygundur. Sözcüğün yapıbilimsel ve anlamsal özelliklerine dayanarak (cümlesel özellikleri de göz önüne almak şartıyla) Türk lehçelerinin sözcüklerini iki büyük gruba bölmek uygundur"⁴⁴.

1.2.1. Başlıca Yabancı Dillerde

Yabancı gramerlerdeki kelime türleri tasnifinin, Türkçe'deki kelime türlerinin tasnifi için ip ucu niteliği taşıyacağı kanısındayız. Şimdi başlıca Batı dillerinde ve Arapça, Farsçadaki kelime türleri tasniflerine bakalım:

1.2.1.1. İngilizcede: İngilizcede esasen 7 kelime türü vardır: "1. Noun 2. Pronoun 3. Adjective 4. Verbe 3. Pronoun 4. Adverb 5. Preposition 6. Conjunction 7. Adverb. Ancak bu yedi kelime türüne "Interjection" olarak adlandırılan bir kelime daha eklenmektedir. Böylelikle, İngilizcede 8 kelime türü var olmaktadır"⁴⁵.

1.2.1.2. Fransızcada: Fransızcada "değişen ve değişmeyen" olmak üzere 9 tür kelime vardır: **I. Les mots variables** (değişen kelimeler): 1. L'article (tanımlık) 2. Le nom (isim) 3. L'adjectif (sıfat) 4. Le pronom (zamir) 5. Le verbe (fiil) **II. Les mots invariables** (değişmeyen kelimeler): 1. L'adverbe (zarf) 2. Le préposition (edat) 3. Le conjonction (bağlaç) 4. L'interjection (ünlem)⁴⁶.

1.2. 1.3. Almancada: Almancada 3 grup kelime vardır⁴⁷: "1. Nomina 2. Verb 3. Partikel. 1. NOMINA a) Artikel (Tanım harfi) b) Substantiv (İsim) c) Adjektiv (Sıfat) d)

⁴¹ A.N. Kononov, (çev.: Sabit Paylı) *Çağdaş Türk Edebi Dilinin Grameri*, (Aslı TDK Kütüphanesinde), Ankara, 1965, s. 69-70

⁴² Muharrem Ergin, a.g.e. s. 216-217.

⁴³ Zeynep Korkmaz, a.g.e. s. 193.

⁴⁴ Ferhat Zeynalov, (akt.: Yusuf Gedikli) *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 29-32

⁴⁵ J.C. Nesfield, *Outline of English Grammar*, The Macmillan Co., St. Martin's Press, London, 1961, s. 1-5

⁴⁶ Sevim Sönmez, *La Grammaire Structurale du Français*, Ardiç Yay., I. Basım, Erol Matbaası, Ankara, 1985, s. 23

⁴⁷ A. Dilâçar'ın verdiği bilgiye göre; Almancada ilk ve orta öğretimde söz bölükleri (Redeteile) için şu terimler kullanılmaktadır: "*Hauptwort* (=ana sözcük, baş sözcük, yani isim), *Beiwort* (=koşku, refakat sözcüğü, yani sıfat), ya da *Eigenschaftswort* (=nitelik sözcüğü, yani sıfat), *Furwort* (=yerindeleme sözcüğü, yani zamir), *Geschlechtswort* (=cinslik sözcüğü, yani harf-i tarif), *Zeitwort* (=zaman sözcüğü, yani fiil), *Unstandtswort* (=ahval sözcüğü, yani zarf),

Numerale (Sayı kelimesi) e) Pronomen (Zamir) 2. VERB (Fiil) 3. PARTİKEL a) Adverb (Zarf) b. Präposition (Edat) c) Konjunktion (Bağlaç) d) Interjektion (Ünlem)⁴⁸”.

1.2.1.4. Arapçada: Modern Arapçada; Kelimeler “morfoloji” ve “fonksiyon kelimeleri” olmak üzere 2 başlık altında incelenmektedir: “**Arapça Şekil Bilgisi** (Morfoloji): 1. Zamirler, 2. Fiiller, 3. İsimler, 4. Niteleme Sıfatları 5. Sayılar. **Fonksiyon Kelimeleri:** 1. Bağlaçlar 2. Soru Kelimeleri 3. Ünlemler 4. Harf-i Tarif 5. Edat”⁴⁹.

1.2.1.5. Farsçada: Farsçada “söz bölükleri” 8'e ayrılmaktadır: “1. Fiil 2. İsim 3. Sıfat 4. Zamirler 5. Zarflar 6. Ön-edatlar 7. Ünlem edatları 8. Bağlama ve ulama edatları”⁵⁰.

1.2.2. Türkiye Türkçesinde

Bergamalı Kadri, Müyessiretü'l-Ulum adlı eserinde “anlam” ölçütüne dayanarak Türkçedeki kelimeleri 3'e ayırmaktadır: “Bu fasl kelime taksimünü beyânındadır. Kelime üçdür. Biri ismdür, biri fi'ldür, biri harfdür. İsm oldur ki yalnızca zikr olunmagla andan bir ma'na anlağa, üç zamandan biri bile kasd olunmaya. Zaman üçdür, biri geçmiş zamandır, biri şimdiki zamandır, biri gelecek zamandır. Fi'l odur ki yalnızca zikr olunmagla andan bir ma'na kasd olına; lâkin üç zamandan biri yanınca bile fehm olına. Harf odur ki andan bir ma'na dileme velî yalnızca zikr olunmagla hasıl olmaya bir ahar kelime koşmayınca: Üzre gibi. Üzre harfinüñ ma'nası üstünlükdür, lâkin yalnızca üzre demekle üstünlük ma'nası hasıl olmaz, illâ meger ki tam üzre ya yir üzre ya gök üzre diyevüz, üzreye tamı ya yiri ya gögi bile zamm idevüz. Pes ma'lum oldı ki harf için biz-zat ma'na yok imiş, bir ahar kelimeye koşılmayınca ma'na hasıl olmaz imiş. Baki harfler de bu kıyas üzredür ki zikr olundı”⁵¹.

Hüseyin Cahit, Türkçe kelimeleri 7 çeşide ayırmaktadır: “Ağızdan çıkan hecelere, bir ma'nayı haiz olsun olmasın ‘lafız’ tabir olunur. Bunların manalılarına ‘kelime’ denir. Türkçe kelimeler 7 (yedi) nev'e ayrılır: İsim, sıfat, zamir, fiil, edat, zarf, nida”⁵².

Jean Deny, “öztürkçe kelime” bahsinde Türkçe kelimeleri şöyle tasnif etmektedir: “**Değişimli kelimeler** şunlardır: değişimli isimler (alem “substantif” ve zamir) ve fiil. **Değişmez kelimeler** şunlardır: sıfat (zarf) ve edatlar”⁵³.

Tanınmış Rus Türkoloğu A.N. Kononov, semantik ve fonksiyonel belirtilere göre “Türkçedeki söz bölümleri”ni iki sınıf altında toplamaktadır: “*Araştırmacılar artık kelimeleri ilmi ve akıllı fakat indi bir takım ilkelere göre sınıflamağa mecbur değiller, onlar sadece sınıflamanın dilin yapısına daha uygun olduğunu tespit etmeye çalışmalıdır.* Kelimenin muayyen (söz bölüğüne) aidiyeti bir tek belirtiyeye göre değil morfolojik, sentaksik ve semantik hususiyetlerin tamamına göre tayin edilir. Dış, morfolojik hususiyetleri türlü söz bölümlerinin bariz olarak sınırlanmasına pek müsait olmayan Türk dili için bu üçüz miyar (criterium) çok ehemmiyetlidir. Kelimeleri muayyen leksik ve gramatikal kategorilere göre sınıflamak, yani onları (söz bölümleri) denen türlü

Verhältniswort (=ilişki sözcüğü, yani edat), *Zahwort* (=sayı sözcüğü, yani sayı adı), *Bindewort* (=bağ sözcüğü, yani bağlaç), *Empfindungswort* (duygulanma sözcüğü, yani ünlem). Bu terimler ilk ve orta öğretimde kullanılmak üzere ortaya konmuştur” (bk. A. Dilâçar, “Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihi”, TDAY Belleten, 1957).

⁴⁸ Wilhelm K. Jude, *Deutsche Grammatik*, Georg Westermann Verlag, München, 1957, s. 17

⁴⁹ T. Said, *Modern Arapça Dilbilgisi*, Gonca Yay., İstanbul, 1986, s.

⁵⁰ Ahmet Ateş, *Farsça Grameri*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Basımevi, İstanbul, 1962, s. 21-96

⁵¹ (Esra Karabacak), *Bergamalı Kadri Müyessiretü'l-Ulum*, TDK Yay., Ankara, 2002, s. 7

⁵² Hüseyin Cahit, (haz: Prof. Dr. Leylâ Karahan, Dilek Ergönenç) *Türkçe Sarf ve Nahiv*, TDK Yay., Ankara, 2000, s. 18

⁵³ Jean, Deny, (çev.: A. Ulvi Elöve) *Türk Dili Grameri*, (Osmanlı Lehçesi), Maarif Mat., İstanbul, 1941, s. 95

kısımlara ayırmak, dilin az veya çok incelenmiş olmasına bağlı oldukça çetin bir iştir. Türk dilinde semantik ve gramatikal belirtilere göre şu söz bölümleri görülmektedir: 1. İsim 2. Sıfat 3. Sayı sıfatı 4. Zamir 5. Fiil 6. Zarf 7. Son takı 8. Bağlaç 9. Edat 10. Ünlem 11. Ses ve tavır taklidî kelimeler.

Yukarıda sıraladığımız söz bölümleri semantik ve fonksiyonel belirtilere göre 2 sınıf halinde birleşmektedir: 1. Anlamli söz bölümleri 2. Anlamsız söz bölümleri.

1. **Anlamli Söz Bölümleri:** İsim, sıfat, sayı sıfatı, zamir, fiil, zarf

2. **Anlamsız Söz Bölümleri:** Son takı, bağlaçlar, edatlar. Anlamsız söz bölümleri cümlede unsur vazifesi göremez, ancak kelime ve cümle aralarındaki münasebetleri gösterir. Ünlemler: Duygu ve heyecanları onları adlandırmadan ifade ederler. Bundan dolayı anlamli-anlamsız söz bölümleri tasnifine girmezler⁵⁴.

Tahsin Banguoğlu'na göre; "tabii sınıflanma" bakımından Türkçede iki kelime sınıfı vardır: "iki gramer sınıfına paralel olarak Türkçe'de her şeyden önce iki kelime sınıfı (classe de mot) vardır: *İsim* (nom) ve *fiil* (verbe)"⁵⁵. Banguoğlu, "Mantiki sınıflanma" bakımından ise Türkçe kelimeleri 8 türe ayırır: "Dilin kelimelerini daha çok söz içindeki işleyişleri açısından göz önüne alırsak onları sadece isim ve fiil sınıflarına ayırmanın yeterli olmadığını görürüz. Çünkü Türkçede de fiil sınıfının bütünlüğüne karşılık yapıcı isim sınıfından sayılan kelimelerin işleyişçe farklılaşmış, cümlede ayrı vazifeler edinmiş oldukları görülür. Bu sebeple isim sınıfını parçalamak ve kelimeleri söz içindeki işleyişlerine göre daha geniş bir sınıflamaya tabi tutmak gerekliliğine inanıyoruz. Bu mantıkça ve çözümcü bir sınıflama olur. Kelimeler söz içindeki işleyişleri bakımından 8 söz bölüğüne (parties du discours) ayrılır: 1. Ad 2. Sıfat 3. Zamir 4. Zarf 5. Takı 6. Bağlam 7. Ünlem 8. Fiil. Ancak işleyişte ayrılan bu söz bölükleri hepsi aynı genişlikte ve eş değerde değildirler. Bir takımı esas kavramlara karşılık olurlar ve özerkli kelime (mot autonome) adını alırlar (ad, sıfat, zamir, zarf, fiil). Bir takımı da yardımcı kavramlara karşılık olurlar ve ancak sözün unsurları arasında ilişkiler kurmaya yararlar (takı, bağlam, ünlem). Bunlara da *katma kelimeler* (mot accesorie) deriz. Bunlara *kelimecik* adı da verilir"⁵⁶.

Tahir Nejat Gencan, "tümcelerinin kuruluşundaki görevleri bakımından sözcükler"i 3 türe ayırmaktadır: "1. Temel sözcükler: Adlar, eylemler 2. Uydu sözcükler: Sıfatlar, belirteçler 3. Söz ulakları: İlgeçler, bağlaçlar. Adıllar, adların yerlerini tuttukları için onlardan sayılmaları gerekir. Ünlemlerin tümce kuruluşunda belli başlı görevleri yoktur. Yalnız söze duygu değeri katarlar"⁵⁷.

Muharrem Ergin, "mana" ve "vazife" ölçütleri ekseninde bir kelime tasnifi yapmaktadır: "Mana veya vazife bakımından üç çeşit kelime vardır: 1. İsimler 2. Fiiller 3. Edatlar. Türkçe'deki her kelime muhakkak bu üç kelime çeşidinden birine girer. Bunlardan isimler ve fiiller *manaları* olan, edatlar ise *vazifeleri* olan kelimelerdir. İsimlerin ve fiillerin tek tek manaları vardır, her biri bir nesneyi veya hareketi karşılar. Edatların ise tek başlarına manaları yoktur"⁵⁸.

⁵⁴ A. Kononov, (çev.: Sabit Paylı) Çağdaş Türk Edebi Dilinin Grameri, (Aslı TDK Kütüphanesinde), Ankara, 1965, s. 69-70

⁵⁵ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara, 1995, s. 151

⁵⁶ Tahsin Banguoğlu, a.g.e., s. 152-153

⁵⁷ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, TDK Yay., Ankara Üniv. Basımevi, Ankara, 1979, s. 145

⁵⁸ Muharrem Ergin, *Türk Dilbilgisi*, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul, 2002, s. 216-217

Ferhat Zeynalov, "Türk lehçelerinin sözcükleri"ni 2 büyük gruba ayırmaktadır: "Kelime türlerini sözlüksel-anlamsal ve yapıbilimsel özellikler zemininde tasnif etmek ve onların esas özelliklerini ortaya koymak daha uygundur. Sözcüğün yapıbilimsel ve anlamsal özelliklerine dayanarak (cümlesel özellikleri de göz önüne almak şartıyla) Türk lehçelerinin sözcüklerini iki büyük gruba bölmek uygundur: **1. Esas kelime (sözcük) türleri:** Esas kelime türlerine İsim, sıfat, sayı, zamir, zarf ve fiiller **2. Yardımcı kelime (sözcük) türleri:** Yardımcı kelime türlerine ise bağlaç, edat, goşma, kipsel sözler (ünlem ve yansımalar -taklidi sözler- ise **özel kelime türleridir**) girer"⁵⁹.

Doğan Aksan, Türkçedeki örneklerini dikkate alarak kelime türlerini 8 kısımda toplamaktadır: "Daha en eski dil çalışmalarında, sözcüklerin, aralarındaki görev ve kullanım bakımından ayrımları göz önünde bulundurularak birtakım türlere ayrıldığını görüyoruz. Sözcük türlerini, Türkçe'deki örneklerini temel alarak 8 bölümde toplayabiliriz: 1. Ad (Lât. Nomen ve substantivum) karşılığı, 2. önad (sıfat, Lât. Adiectivum), 3. belirteç (zarf, Lât. Adverbium), 4. adil (zamir, Lât. Pronomen), 5. ilgeç 6. bağlaç (Lât. Coniunctio), 7. ünlem (Lât. Interiectus), 8. eylem (fil, Lât. Verbum)"⁶⁰.

Zeynep Korkmaz, Türkçedeki kelimeleri 3 sınıfa ayırmaktadır: "**1. Anlamlı Kelimeler:** I. Adlar ve Ad Soylu Kelime Sınıfları: (Adlar, Sıfatlar, Zamirler, Zarflar) II. Fiiller ve Fiil Soylu Kelime Sınıfları (Fiiller) **2. Görevli Kelimeler:** (Edatlar, Bağlaçlar) **3. Anlamlı-Görevli Kelimeler:** (Ünlemler)"⁶¹.

Konu ile ilgili başlıca **araştırma yazılarında** da şu tasniflere rastlıyoruz:

Muzaffer Kamadan, dilimizin kelimelerin "anlamcı bir yaklaşımla" iki grupta toplamaktadır: **İsimler, fiiller.** "İsim, sıfat, zarf, zamir, edat adları altında topladığımız sözcüklerin tümü isimdir. Ancak cümle içindeki yerine göre bu sözcükler isim, sıfat, zamir, zarf, edat olurlar. Dilbilgisi kitaplarında isimlerin cümle içinde sıfat, zamir, zarf, edat; özne, tümleç, yüklem olabilme durumları ve kuralları ayrı ayrı ele alınmalıdır. 'Sarı, kırmızı, yeşil...' bu sözcükler renklerin adları değil midir? 'İyi, kötü, güzel, çirkin...' bunlar kavramların adları değil midir? Sarı sözcüğü bir rengin adıdır. Cümle içinde isimler hangi görevde bulunabiliyorsa 'sarı' sözcüğü de o görevlerde bulunabilir. Yani özne, yüklem, tümleç, sıfat tamlaması, zarf görevinde bulunabilir. Bu kadar çeşitli kullanılışı içinde bu sözcüğe nasıl olur da sıfat olarak kullanılışından dolayı sıfat diyoruz? Niçin zarf veya isim demiyoruz? Yoksa bu sözcük sıfat olarak mı doğdu? Dilbilgisi kitaplarında, 'Sıfatlar' bölümünde anlatılan; 'Şu sözcükler sıfattır' ya da 'şu tanıma giren sözcükler sıfattır' gibi tanımlar atılmalıdır. Bunun yerine 'kendisinden sonraki isimleri etkileyen isimler sıfat görevinde bulunurlar', ya da 'başka bir ismi etkileyen isim sıfat görevindedir' gibi tanımlar yapılmalıdır. Artık dilbilgisinden şekilciliği tüm olarak atıp anlamcılığı öne almanın zamanı gelmiştir. Bizim dilimizde çeşitli sözcükler yerine, cümledeki görevine göre çeşitlenen sözcükler vardır"⁶².

Samim Sinanoğlu, kelime türlerini anlam ilkesine dayanarak tasnif etmektedir: "Kelimenin çeşitlerini alem oldukları kavramları göz önünde tutarak, yani anlam ilkesine dayanarak tayine çalışalım. 'İnsan bu çetin hayatta başarı kazanabilmek için elbet çok çalışmalıdır' ve 'Oh, evimize kavuştuk!' cümlelerinde geçen kelimeleri daha ilk bakışta iki büyük kümeye ayırabiliriz: **1. Kavram Anlatan Kelimeler** (ev, insan, hayat, başarı; çalışmak, kazanabilmek, kavuşmak; çetin, bu, çok) **2. Kavram Anlatmayan Kelimeler** (oh; için; elbet). Kavram anlatan kelimeler ile kavram anlatmayan kelimeler arasındaki en temel fark; kavram anlatan kelimeler cümlelerin

⁵⁹ Ferhat Zeynalov, a.g.e., s. 29-32

⁶⁰ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, TDK Yay., II. Baskı, Ankara, 1998, s. 84

⁶¹ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara, 2003

⁶² Muzaffer Kamadan, "Ortaöğretimde Dilbilgisi Sorunu", *Türk Dili*, XX., c. 216, sayı: 1969, s. 748-749

kuruluşunda görev almakta iken, kavram anlatmayan kelimeler cümlenin kuruluşunda görev almamaktadır"⁶³.

Başlıca Türk Dili/Dil Bilgisi kaynaklarına bakıldığında farklı ölçütler dikkate alındığı için, birbirinden farklı kelime türleri tasnifleri yapıldığı görülmektedir. Söz gelimi, Muharrem Ergin, bağlaç ve ünlemi bağımsız bir kelime türü olarak değil, edatın bir alt türü olarak kabul etmektedir⁶⁴. Ayrıca bizdeki tasnifler ile yabancı gramerlerdeki tasnifler karşılaştırıldığında da bazı farklılıklar görülmektedir. Söz gelimi, bizim gramer anlayışımızda belirtme sıfatlarının bir alt türü olarak değerlendirilen "sayı"⁶⁵, Almanca ve Arapça gibi dillerin gramer anlayışında bağımsız bir kelime türü olarak kabul edilmektedir (bk. 1.2.1. Başlıca Yabancı Dillerde Kelime Türleri).

Bize göre; kelimelerin tasnifinde **sınıf** (cins, genre) ve **tür** (art, species, nev'i) ayrımını yaparak işe başlamak, bu konudaki birçok karışıklığı giderecektir. *Sınıf* (cins) "Ortak özellikleri olan kavramları kapsayan bir genel kavram"dır. *Tür*, "Sınıfın altında bazı özellikleri dolayısıyla sınıfla kısmen özdeş olan kavram"dır. Görülüyor ki, sınıf kavramı bir üst-kavram, tür kavramı bir alt-kavram konumundadır⁶⁶. Biz, kelimeleri değerlendirirken sınıf ve tür ayrımı çerçevesinde hareket edilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Bizce, Türkiye Türkçesindeki kelime türlerinin kapsayıcı ve tutarlı bir şekilde tasnif edilebilmesi için; kelime sınıflarının tespitinde "biçim"; kelime türlerinin tespitinde de "değer" (valeur) ve "işlev" (function) ölçütleri dikkate alınmalıdır. Ancak, biz herhangi bir kelimenin hangi türe girdiğini tespit etmeden önce, hangi kelime türlerinin var olduğunun ortaya konulmasının bir zorunluluk olduğu kanısındayız. Söz gelimi Batılı gramer anlayışında (bk. G.L. Lewis) ve Rus gramerciliğinde (bk. A.N. Kononov) sayı ve yansımalar ayrı bir kelime türü olarak kabul edildiği hâlde bizdeki klâsik dil bilgisi anlayışında sayı; sıfatların (belirtme sıfatlarının) içinde, yansımalar ise; ünlemlerin içinde alt türler olarak değerlendirilmektedir. Biz, Türkiye Türkçesindeki kelimeleri önce sınıf, daha sonra bu sınıfı oluşturan türlere ayırmak istiyoruz:

1.2.2.1. Türkiye Türkçesindeki Kelime Sınıfları (Biçim Ölçütüne Göre)

Türkiye Türkçesindeki kelimelere "doğal sınıflandırma" açısından bakılırsa; 1. İSİM (+) ve FİİL (-) diye birbirinden farklı iki sınıfın olduğu görülecektir⁶⁷. Bu ayrım sadece

⁶³ Samim Sinanoğlu, "Kelimelerin Bölüklere Ayrılması", Türk Dili 8, 88, Ocak-1959, s. 200-201

⁶⁴ bk. Muharrem Ergin, *Türk Dilbilgisi*, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul, 2002, s. 348: (Edatlar: Ünlem edatları, bağlama edatları)

⁶⁵ Sayı bildiren kelimeler kaynaklarda farklı kelime türleri olarak benimsenmiştir. Bazı araştırmacılar sayıları "ad" olarak kabul etmişlerdir. Meselâ; Jean Deny 'sayı adları' olarak ayrı bir başlık kullanmıştır (bk. Jean Deny, (çev.: A. Ulvi Elöve) *Türk Dili Grameri*, (Osmanlı Lehçesi), Maarif Mat., İstanbul, 1941§ 489)§A. Cevat Emre, varlıkların sayılarını belirten kelimelere 'sayı adları' demektedir (bk. Ahmet Cevat Emre, *Dilbilgisi*, TDK Yay., Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1945, §13)§Doğan Aksan yönetiminde hazırlanan *Sözcük Türleri* adlı kitapta sayılarla ilgili şu hüküm vardır: "Sayı adlarının başka bir adın sayısını, ölçüsünü, sırasını belirtmek üzere sıfat olarak kullanıldıkları, bir adla bir tamlama oluşturdukları görülür" (bk. Doğan Aksan vd., *Sözcük Türleri*, TDK Yay., Olgaç Basımevi, Ankara, 1983, s. 83). Nitekim, birçok araştırmacı da sayıları belirtme sıfatlarının içinde "sayı sıfatı" şeklinde değerlendirmektedir (bk. Banguoğlu, Ergin, Gencan, Korkmaz).

⁶⁶ Doğan Özlem, *Mantık*, İnkılap Kitabevi, 6. Baskı, İstanbul, 1999, s. 90-91

⁶⁷ K. Grönbech de benzer bir görüşü dile getirmektedir: "Çok az istisnalarla bütün Türkçe kelime kök ve tabanlarının 2 ana gruba ayrıldığı görülecektir: Ad ve fiil. Bu kelime sınıflarından her biri, hepsi kendi kelime sınıflarıyla kesinkes sınırlanmış, gramer ve türetme eklerinden ibaret özel bir gruba dahildirler. Bir sınıftaki kelimenin ekinin diğer sınıftaki kelimelere getirilmesi çok az

Türkçeye özgü değildir. Nitekim, isim ve fiil ayırımına Fransızca, Yunanca gibi dillerde rastlanmaktadır. Çince de ise isim ve fiil yardımcı kelimeler aracılığıyla birbirinden ayırt edilmektedir⁶⁸. Ayrıca bize göre mevcut kaynaklarda isim ve ad gelişigüzel bir şekilde ve eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Oysa, isim (nomen) ve ad (substantivum) birbirinden çok farklı kavramlardır⁶⁹. İsim, bir sınıfı belirtirken, ad bir türü belirtmektedir. Ad, isim sınıfı içinde bulunan bir alt-sınıftır, yani türdür.

İSİM bir sınıf olması dolayısıyla başta ad olmak üzere sıfat, zamir, zarf, bağlaç, edat, ünlem ve yansıma kelimeleri içine alan bir üst-sınıftır. Ad, sıfat, zamir, zarf, bağlaç, edat, ünlem ve yansıma kelimeler ise bu sınıfın içinde bulunan alt-sınıflar, yani türlerdir. Aynı şekilde FİİL yalnızca eylemleri içine alan bir sınıftır. Eylem, fiil sınıfı içinde bulunan bir alt-sınıf, yani türdür. Özellikle ad, sıfat, zamir, zarf arasında görülen ortak çekim özelliklerini (durum, iyelik, çokluk, aitlik vb. ekleri alabilme, ek-eylem çekimine girebilme vb.) bu kelime türlerini İSİM sınıfına bağlayan, İSİM sınıfının alt-sınıfı yapan ortak özellikler olarak; eylemlerin şekil-zaman, şahıs, çatı eklerini alabilmelerini de, eylemleri FİİL sınıfına bağlayan ortak özellikler olarak görmek doğru olacaktır. Aynı şekilde bazı zamirlerin (I. ve II. teklik kişi zamirleri) çekim esnasında köklerinin değişikliğe uğraması, (niteleme) sıfatlarının anlamca karşıtlarının bulunması, derecelenmelerinin mümkün olması, adların anlamsal kapsamalarının oldukça geniş ve belirsiz olması vb. hususlar da İSİM sınıfı altındaki kelime türleri arasındaki türsel ayırımı, bu kelime türlerinin dilsel kimliklerini belirleyen ayırıcı özelliklere işaretler. Şu hâlde, aralarında türsel geçiş olduğu düşünülen durumların ve ilgili kelimelerin yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Çünkü sayageldiğimiz kelime türleri arasında onları bir üst-sınıfa (İSİM veya FİİL) bağlayan ortak özellikler olabileceği gibi, onları birbirlerinden ayırıcı özellikler de olabilir. İşte, dil incelemelerinde ad, eylem, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, ünlem ve yansıma kelime ayırımı yapmamızı gerektiren de bu ayırıcı özelliklerdir. İşte adı, eylemi, sıfatı, zamiri, zarfı, edatı, bağlaç, ünlemi ve yansıma kelimeleri birbirinden farklı kılan ayırıcı özellikler dilsel kimliklerini oluşturmaktadır. Yani, bu yolla dilsel açıdan bir "ad kimliği", bir "eylem kimliği", bir "sıfat kimliği" vb. söz konusu olmaktadır.

Biz, İSİM ve FİİL sınıfını oldukça genel bir küme, daha doğrusu bir gramer sınıfı olarak kabul ediyoruz. İSİM (+) deklinasyonu (durum, çokluk, iyelik, aitlik vb. çekimi), FİİL (-) ise konjugasyonu (şahıs, şekil-zaman vb. çekimi) mümkün olabilen kelimeleri -daha doğrusu kelime kök ve tabanlarını- kapsar. Yani İSİM ve FİİL; dilde (+), (-) olarak, kök ve tabanların gramatikal türünü temsil etmektedir. İsim kök ve tabanlarının çekim ve türetim imkânları ile, fiil kök ve tabanlarının çekim ve türetim imkânları -hem isim kökü, hem fiil kökü olabilen, ikili kök olarak adlandırılan ögeler hariç- birbirinden tamamıyla farklıdır.

Türkiye Türkçesindeki kelimeleri ilk aşamada "biçim" ölçütüne dayanarak İSİM ve FİİL şeklinde 2 sınıfa ayırmakla; kelime sınıfı ile kelime türü ayırımının yapılmamasından kaynaklanan karışıklığı bir ölçüde giderebildiğimiz kanısındayız. Nitekim, biz herhangi

görülür ve çok nadir olarak tek başına kalmış teşkillerde bulunur" (K. Grönbech, (çev.: Mehmet Akalın) *Türkçenin Yapısı*, TDK Yay., Ankara, 1995, s. 18-21).

⁶⁸ J.V. Vendryes, a.g.e., s. 84-85

⁶⁹ A. Dilâçar, "nomen" ve "substantivum" kavramlarının ayrılması gerektiği kanaatindedir: "Dilbilim, nomenin yanibaşında bir de substantivum tanıır. Bunlardan birincisi, içine substantivumdan başka adjectivumu ve pronomeni de alır. Substantivuma isim diyeceksek, nomen için de başka bir terim bulmak gerekir. Ortada 'isim'le 'ad' vardır; bunlardan biri substantivum, öbürü nomen karşılığı olarak kullanılabilir. Zamiri karşılayacak terim de buna göre ayarlanır" (bk. A. Dilaçar, "Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi", TDAY Belleteri, 1957, s. 99).

bir yazılı metinde –imlâ kolaylığı dolayısıyla- daha ilk bakışta kelimeleri tanıyabilir, hatta onların sayılarını belirleyebiliriz. Çünkü; yazı dilinde kelimeler ayrı yazılmakta, aralarında bir boşluk bırakılmaktadır. Yine, daha ilk bakışta salt çekimli kelimelere bakarak bu kelimelerin hangi gramer sınıfına ait olduklarını –ses benzerliği gösteren çekimler hariç- da belirleyebiliriz. Söz gelimi, +DAn ekini alan bir kelime İSİM (+) sınıfına, -(I)yor ekini alan bir kelime de FİİL (-) sınıfına aittir diyebiliriz. Ancak bir kelimenin türünü belirleyebilmek için anlam, biçim, işlev, konum ve kullanım ölçütlerini bir arada düşünmek ve bu doğrultuda inceleme yapmamız gerekmektedir.

1.2.2.2. Türkiye Türkçesindeki Kelime Türleri (Değer (valeur) ve İşlev (function) Ölçütlerine Göre)

Araştırmacılar farklı ölçütleri dikkate aldıkları için ortaya birbirinden farklı kelime türü tasnifleri çıkmıştır, demiştik. Öyle ki, bazı araştırmacıların tek bir ölçüte, bazı araştırmacıların da iki ya da daha fazla ölçüte dayanarak kelime türlerini tasnif ettiği görülmektedir. Fakat yapılan bu tasnifler dildeki bütün kelimeleri kapsamadığı gibi, kendi içinde de bazı tutarsızlıklar ve çelişkiler göstermektedir. Biz, kelime türlerini tasnif ederken kelimenin bağlam içinde kazandığı “değer”i ve yüklendiği “işlev”i ölçüt olarak dikkate alıyoruz. Çünkü; kelime kavramla ve düşünceyle olan sıkı ilişkisinin yanında, kullanıldığı dizge içerisinde bir değer kazanmaktadır. İSİM ve FİİL sınıfını oluşturan kelime türlerini kapsayıcı bir şekilde tasnif edebilmek için “değer” (valeur) ve “işlev” (function) ölçütlerine dayanmanın gerekli olduğu kanısındayız. Şimdi, önce genel olarak değer kavramını açıklayalım, sonra da değeri dil bakımından ele alalım:

Türkçe Sözlük'te “değer” kavramı şöyle açıklanmaktadır: “Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet”⁷⁰. J.V. Vendryes, değer kavramı ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “Biz önceden belirlenmiş kavramlar yerine dizgeden doğan değerlerle karşı karşıyayız. Kavram hiçbir başlangıç noktası özelliği taşımaz ve benzer değerlerle kurduğu bağıntılarla belirlenen bir değerden başka bir şey değildir. Bu değerler olmasa anlam da olmaz. Birimlerin tek başlarına incelenmesiyle gerçek değerleri ortaya çıkarılamaz. Öğelerden bazılarının öbürlerinden daha önemli olduğu, yapının bütünüyle bu öğelere göre biçimlendiği de unutulmamalıdır”⁷¹. Zeynel Kiran, değer kavramı ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “Değer, yapısal çözümlemenin temel kavramlarından biridir. Bu kavram, göstergeler arasındaki karşıtlık ve benzerlik ilişkileriyle dilin değişik öğeleri arasındaki bağıntıların anlaşılmasını sağlar. *Bir dil göstergesinin değeri dizge içindeki konumuyla anlaşılır*. Belli bir dili oluşturan göstergelerin her birinin ancak öteki göstergeler bütününe göre bir değeri vardır. Bu göstergeleri birbirine yaklaştıran ya da onları birbirinden ayıran benzerlikleri ve farklılıkları görerek bir dil göstergesine, yani bir sözcüğe kesin bir değer verebiliriz”⁷².

Bize göre; genel anlamda değer; herhangi bir ögenin dizge içindeki önemi, önceliğidir. Değer, bir ögenin dizgenin minimum düzeyde harekete geçmesini sağlayabilmesi; dizgenin minimum düzeyde çalışabilmesi için gösterdiği yararlılıktır. Eğer o öge olmadan dizge çalışmıyorsa, harekete geçmiyorsa o öge gerek kendi paradigmasındaki, gerekse bütün dizge içindeki en “değerli”, en öncelikli, en önemli öğedir. O öge dizge için zorunludur, vazgeçilmezdir. Eğer bir öge, kendisi olmaksızın dizge minimum düzeyde de olsa harekete geçebiliyorsa, çalışabiliyorsa o öge dizge için vazgeçilmez, zorunlu değil, seçimlidir.

⁷⁰ TDK, *Türkçe Sözlük*, 9. Baskı, Ankara, 1998, c. I, s. 538

⁷¹ J.V. Vendryes, a.g.e., s. 171

⁷² Zeynel Kiran, a.g.e., s. 125-126

Meseleye “dilsel değer” açısından yaklaşmak gerekirse; insan dili en gelişmiş bildirişim dizgesi olduğuna göre; bildirişimin gerçekleşebilmesi için önce ve kaçınılmaz olarak minimum düzeyde anlam ünitesi olan “bildiri”nin oluşturulması gerekmektedir. Salt bildirinin oluşabilmesi için –eksilteli bildiriler hariç- söz diziminde yüklem görevini üstlenmeye en elverişli öge olan “eylem” ve özne görevini üstlenmeye en elverişli öge olan “ad” yeterli, aynı zamanda zorunludur. Yani, eylem ve ad salt bildirinin oluşması için zorunlu öğelerdir. Eylem ve ad dışındaki kelimeler ise, salt bildirinin oluşması için zorunlu değildir. Seçimlik kelimelere genişletilmiş bildiriler için ihtiyaç duyulmaktadır. Sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, ünlem ve yansıma kelimeler eylemleri ve adları değişik açılardan belirtilen kılar, açıklar, betimlerler. Kısaca bu kelimeler temel (zorunlu) kelimeler olan eylemler ve adlar hakkında *katma bilgi* verirler. İşte bu noktada biz, yardımcı (seçimlik) kelimeleri adlandırırken ve tasnif ederken, “işlev”lerini göz önünde tuttuk. Yardımcı (seçimlik) kelimeleri **a)** Tasvirî (betimleyici) kelimeler: Sıfat **b)** Açıklayıcı (belirleyici) kelimeler: Belirten, Zarf **c)** İlişkilendirici kelimeler: Bağlaç, edat **d)** Yerine Geçici: Zamir olarak 4 alt-gruba ayırdık.

Şimdi, bir örnekle meseleyi somutlaştıralım:

“...çeviriyordu” salt bir bildiri özelliği taşıyan, tek ögeli bir cümledir. Çevir-eylemini yapan dil bilgisinde “O” diye adlandırdığımız III. teklik kişi zamiridir.

“...Ağa çeviriyordu” cümlesinde; O zaminin temsil ettiği Ağa adı söz düzlemine çıkmıştır.

“Küçük Ağa ... çeviriyordu” cümlesinde; ad olan “Ağa” hakkında ek bir bilgiye (küçük unvanı) sahip oluyoruz.

“Küçük Ağa, atın başını ... çeviriyordu” cümlesinde; çevir- eyleminden etkilenen öge (atın başı) hakkında bilgi sahibi oluyoruz.

“Küçük Ağa, atın başını devamlı olarak ... çeviriyordu” cümlesinde; çevir-eyleminin yapılaş tarzı (devamlı olarak) hakkında bilgi sahibi oluyoruz.

“Küçük Ağa, atın başını devamlı olarak Akşehir’e doğru çeviriyordu” cümlesinde; çevir- eyleminin hangi yöne doğru yapıldığı (Akşehir’e doğru) hakkında bilgi sahibi oluyoruz.

Görüldüğü gibi, “çeviriyordu” tek ögeli salt bildiri özelliği taşıyan bir cümle iken; bu cümleye eylem ve ad hakkında ayrıntılı, belirleyici, betimleyici bilgiler eklenerek birden çok ögeli genişletilmiş bildiri özelliği taşıyan cümleye dönüştürülmüştür. Yani; “Küçük Ağa, atın başını devamlı olarak Akşehir’e doğru çeviriyordu”, “Çeviriyordu” salt bildirisinin en genişlemiş halini oluşturmaktadır.

Bir de özel kullanım değeri olan kelimeler vardır: *Ünlemler* ve *yansıma kelimeler*. Ünlemler duygularımızı ve tepkilerimizi adlandırmaksızın, onların dile getirilmelerini sağlamaktadır. Ünlemler, dar bir kullanım alanına sahiptir. Söz gelimi, “ah!” acı duygusunun adı değil, acıdan kaynaklanan bir refleksin dile getirilmiş ses biçimidir. Aynı şekilde “off!” sıkılma duygusunun adı değil, sıkılmadan kaynaklanan bir refleksin dile getirilmiş ses biçimidir. Yansıma kelimeler ise, tabiatın ilk biçimleri (prototip) belli varlıklara ait olan seslerin taklitlerinden başka bir şey değildir.

Artık tasnifimizi bir tablo ile gösterebiliriz:

1. GENEL KELİMELER	2. ÖZEL KELİMELER
a) Temel (Zorunlu) Kelimeler	b) Yardımcı (Seçimlik) Kelimeler

Eylem, Ad	i) <u>Tasvirî Betimleyici</u> Kelime: Sıfat	Ünlem
	ii) <u>Açıklayıcı (Belirleyici) Kelimeler:</u> Belirten, Zarf	Yansıma kelime
	iii) <u>İlişkilendirici Kelimeler:</u> Edat, Bağlaç	
	iv) <u>Yerine Geçici (Yer tutucu) Kelime:</u> Zamir	